

František Trávníček (17.8. 1888 Spešov – 6.6. 1961 Brno)

Následující text připomíná z různých úhlů život a dílo jedné z významných postav české lingvistiky 20. století, a to prostřednictvím vzpomínek Trávníčkových přímých žáků a pamětníků. Jednotlivé části se týkají oblastí, jimž se Trávníček po odborné stránce věnoval; závěrečný text pak je zaměřen obecněji. Bibliografii prací F. Trávníčka zpracovala ke 100. výročí jeho narození J. Ullrichová (vydáno r. 1988 Státní vědeckou knihovnou v Brně; součástí této publikace je také medailón napsaný M. Greplem, dalším z Trávníčkových přímých žáků). Pasáže věnované F. Trávníčkovi lze najít rovněž např. v nedávno vydané kolektivní práci *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (ed. J. Pleskalová, M. Krčmová, R. Večerka, P. Karlík; Academia 2007).

Můj učitel, ručitel, školitel

Vždy jsem měl v úmyslu věnovat se literatuře. Lingvistika mně dlouho splývala s gramatikou a na tu jsem hodlal vynaložit tolik úsilí, kolik bude jen nezbytně nutné. Ačkoli jsem se málo orientoval v složení učitelského kolektivu filozofické fakulty, přece jsem znal několik jejích slavných jmen. Vedle Adolfa Kellnera a Antonína Grunda k nim patřil prof. František Trávníček.

Když jsem se pak v říjnu 1951 ocitl v Brně, nejdříve jsem si zakoupil jeho *Mluvnici spisovné češtiny* (1951). Domníval jsem se totiž, že podle ní nastuduji vše, co bude třeba znát z gramatiky. Jak jsem se mýlil! Na gymnáziu jsem náhodou narazil na Trávníčkova *Moravská nářečí* (1926). To byla příručka k použití. Z ní jsem získal první informace o rozdělení moravských nářečí a o jejich charakteristických rysech. Už tehdy jsem oceňoval její stručnost a přehlednost.

Během studia jsem měl příležitost poslouchat přednášky akad. Trávníčka několik semestrů.

V prvním ročníku jsem si musel zapsat jeho Úvod do marxistické jazykovědy. Nepatřil jsem k těm, kteří by důvěřivě věřili všemu, co nám doba k věření předkládala. Na Stalinových statích jsem sice neshledal nic, o čem bych měl pochybovat, ale ty pravdy, nad nimiž se Trávníček nadšeně rozplýval, se mně zdály až příliš samozřejmé. Kdyby marxistická jazykověda nejprve nezanesla jazykovědu bahnem nesmyslů, neměla by ta pravá, geniální, stalinská jazykověda co očišťovat. Nepochopil jsem, v čem tkví ta genialita statí. Trávníček dovedl celé hodiny a hodiny okouřovat každé Stalinovo slovo. Myslím si, že náš profesor dobře věděl, jaký je Stalin jazykovědný velikán, a že hrál na veřejnosti divadlo. I jemu se muselo protivit probírat řadu semestrů každou Stalinovu větu. Co to bylo nářků, že pražští překladatelé málo obrazně tlumočili Stalinovo spojení *v krov' i v plot'* (= do krve)! Nikdy nezapomenu, jak nám přednášející na náš dotaz vysvětloval fonologii a fonologický trojúhelník. Ten v jeho podání byl takovým nesmyslem, že se celá posluchárna otřásala smíchem nad tou idealistickou hloupostí. Kolegové, kteří zapisovali angličtinu, nás však zchladili a upozorňovali, že se ten „nesmysl“ na celém světě uznává.

V únoru 1952 jsem skládal svou první zkoušku právě z té Stalinovy jazykovědy. Uměl jsem Stalinovu knížečku nazpaměť, tak jaképak obavy! Ale ta zkouška – to byl zážitek na celý život. Akademik nás omylem zkoušel látku ze 4. semestru. V druhém ročníku ohlásil Trávníček přednášku *Nauka o slově*. Probíral se tam zejména vztah jazyka a myšlení – samozřejmě se stálým citováním génia. U zkoušky jsem tentokrát prošel bez problémů, neboť jsem odpovídal na tytéž otázky, které mně kladl v prvním semestru. V třetím ročníku byla přednáška a seminář *Novočeská mluvnice – skladba*. O skladbě ani slovo, ale nezapomenutelné byly Trávníčkovy podrážděné ostré výpady proti jazykovědcům z Prahy a Olomouce. Blesky litaly na některé formulace ze Šmilauerovy *Novočeské skladby*. Přednášející láteřil na badatele, kteří přišli s neuznáváním učení o predikativech. Tak jsem poznal, že ani velký akademik nemusí mít vždy pravdu. Trochu se probíral slovosled, takže dodnes kladu stále příklonky „správně“, tj. podle akademika, říkám

jen *za první*, ne *za prvé*, zkratku tj. čtu *to jest*, správně hodnotím obecnou češtinu, vhodně užívám příslovce *jednak*...

Ve čtvrtém ročníku nás postihla Stylistika. Co jsme se tam mohli naučit? Trávníček analyzoval sloh projevů Klementa Gottwalda. Spolu s kol. Pavlem Peštou jsme připravili referát, v němž jsme posuzovali nějakou Gottwaldovu řeč. Chyběla nám jakákoli teoretická výzbroj, ale chtěli jsme být kritičtí k našemu dělnickému prezidentovi. Trávníček nás klidně vyslechl, nicméně námi odhalené Gottwaldovy nedostatky ohodnotil jako vhodné prostředky kontaktu mezi autorem a posluchačem.

Sklizeň ze setby našeho prvního bohemisty byla ubohá, ale dnes vidím, že to nebyla chyba jen přednášejícího. Kdyby posluchači (páni vejboři, jak nás tituloval) přicházeli s jazykovými problémy, kdyby byli zvidavější, dostalo by se jim zasvěcených výkladů a mohli být i vzdělanější.

Trávníčka jsem znal téměř deset let. Za tu dobu jsem slyšel pouze jednu jeho názor na naši dialektologii, vlastně jen na jazykovězeměpisnou metodu. Trávníček patřil k jedinečným znalcům našich dialektů. Svědčí o tom mj. četné poznámky v jeho Mluvnici spisovné češtiny a zejména v Historické mluvnici československé (1934). Tam stav stč. jazyka neustále porovnává se stavem v nářečích a jeho výklady se opírají také o nářečí a hojně využívají pramenů z dialektů.

Je až s podivem, jak houževnatě podceňoval význam jazykovězeměpisné metody. Průběhu hranic mezi nářečnými jevy nepřičítal hlubší význam, v jazykových mapkách by rád viděl jen pouhé ilustrace k popisům nářeční situace, k členění dialektů, k pojednání o jazykových kontaktech. Sotva mohu soudit, že by Trávníček neznal např. polské nebo německé atlasové práce, jisto však je, že mu tato metoda byla cizí. Věřím, že kdyby viděl našich pět svazků Českého jazykového atlasu, uznal by jeho přednosti a ocenil by zejména komentáře k mapám.

Brzy po absolvování filozofické fakulty jsem nastoupil na interní vědeckou aspiranturu. V souvislosti s tím nemohu nevzpomenout akademika Trávníčka. U přijímacího pohovoru na aspiranturu se ukázalo, že nemám požadované ideologické předpoklady k tak vznešenému studiu a že ze svých nesprávných názorů nemíním ustoupit. Tehdy Trávníček na nějakém zasedání kolegia napsal na kusu papíru akademiku Havránkovi, že „nepochybuje, že Balhar v dobrém stranickém kolektivu brněnských pracovníků překoná všechny idealistické reliktu, a proto jej do interní aspirantury doporučuje a za něho se zaručuje“. Onen kus papíru jsem na vlastní oči viděl. Na základě tohoto neoficiálního vyjádření jsem se tedy stal v r. 1958 jeho posledním aspirantem a můj život se dál ubíral po cestě, na jejímž konci se dnes nacházím.

Měl bych dodat, že jsem k Trávníčkovi na konzultace vůbec nechodil. (Necht' je mi odpuštěno, že jsem viděl syntaktické autority v Bauerovi, Chloupkovi, Greplovi, Mrázkovi.) Trávníček nebyl u žádné mé aspirantské zkoušky a v červnu 1961 zemřel. Tak jsem v prosinci téhož roku obhajoval svou disertační práci bez školitele. Dodávám, že mi Trávníček dával naprostou volnost ve vědeckém bádání a do mého sepisování zasáhl jen jednou. Při náhodném setkání na ulici jej dr. Chloupek upozornil, že před ním stojí jeho aspirant. Trávníček se mě tehdy zeptal, jak se moje práce bude jmenovat. Odpověděl jsem: „Syntax lašských nářečí.“ – Dostalo se mi rady: „Nepiš syntax, ale skladba.“ Samozřejmě jsem jej v tom poslechl.

Akademik František Trávníček byl svéráznou osobností, tušili jsme v něm velkého znalce českého jazyka, který se však v té podivné době neuměl neohlížet na všechny strany. Nicméně po letech vzpomínám na něj trochu s úsměvem, trochu s nostalgií, ale vždy s vděčností.

Jan Balhar

Profesor Trávníček jako slovníkář a teoretik stylu

Profesor František Trávníček patřil k jazykovědcům, kteří se zasloužili o poznání několika gramatických systémů češtiny a také o analýzu řady gramatických jednotlivostí. Je až neuvěřitelné,